

Arkæologien afslører forvandlingen af Israel på Jesu tid

I december 2011 fandt arkæologer lige syd for Grædemuren dette stykke stempede ler med ordene: "Ren for Herren". Det blev sandsynligvis brugt i forbindelse med ofringerne i templet, hvor det var yderst vigtigt at sikre sig, at offergaverne var rituelt rene. Foto: © Israel Antiquities Authority.

Af Morten Hørning Jensen, lektor på Menighedsfakultetet og redaktør af TEL

I de arkæologiske lag fra Jesu tid finder vi en hel stribe "mærkværdigheder", når jødiske byer udgraves. Tidens jagt på renhed og lovens rette overholdelse fik synlige konsekvenser for den måde, selv almindelige jøder valgte at leve på.

ARKÆOLOGISKE "MÆRKVÆRDIGHEDER"

I stigende grad overrasker det arkæologer, hvor speciel Jesu tid var. Selvom vi fra skriftlige kilder altid har vidst, at den var præget af intense religiøse diskussioner og blodige hellige krige, så dukker der et overraskende billede frem af udgravningsstøvet, der afslører, hvor dybt ned i hverdagslivet forandringen skete. Det var ikke alene fromme præster eller diskussionsivrige farisæere, der var optaget af lov og renhed. Selv almindelige jøder begyndte

at udskifte ting i deres hjem for at markere deres jødiske tro og tilhørsforhold.

Det betyder, at vi i udgravningslag fra ca. år 100 f.Kr. og til det sidste jødiske oprør mod Rom i år 135 e.Kr. (den såkaldte Bar Kochba-opstand) finder, hvad man kunne kalde for "arkæologiske mærkværdigheder". Der dukker nogle genstande op i det arkæologiske materiale, der har tre ting tilfælles:

- De er begrænset til denne tidsperiode.
- De findes kun i jødiske byer og landsbyer.
- De kan alle tillægges en national og/eller religiøs betydning.

1: RENE STEN

Det første af de særlige kendetegn ved denne periode, vi skal se på, er husholdningsgenstande fabrikeret af Israels karakteristiske hvide kalksten. Det normale var at bruge skåle, krus, tallerkner osv. lavet af ler, men pludselig vinder hvid kalksten indpas. Foreløbig er de fundet i over 250 udgravninger og stort set alene i Judæa og Galilæa.

Er der blot tale om et skift i moden? Næppe. Stentøj var væsentligt dyrere at producere end lertøj og tilmed tungere og mindre fint at se på. Den bedste forklaring på dets popularitet finder vi i det senere

jødiske skrift Mishnah. Her kan vi læse, at de jødiske lærde mente, at sten ikke kunne optage urenhed på samme måde som brændt ler og glas.

Selvom den præcise begrundelse ikke angives, synes grunden at være den, at stentøj er mindre fabrikeret end f.eks. lertøj ved at være hugget direkte ud af klippen frem for lertøj, der både er blandet med vand og efterfølgende brændt. Stentøj blev betragtet som mere "oprindeligt" og kunne derfor ikke påvirkes af rituel urenhed i samme grad som forarbejdede materialer.

Når køkkenservice mv. kunne blive rituelt urent, skyldes det den berømte anordning om ikke at "koge et kid i dets mors mælk" (2 Mos 23,19; 34,26; 5 Mos 14,21), der blev tolket sådan, at kød- og mælkeprodukter ikke måtte sammenblandes (kosher-reglen). Hvis en skål af ler kom i berøring med både mælke- og kødprodukter, og dermed blev uren, måtte den smadres. En skål af sten kunne man derimod nøjes med at afvaske, da den blev regnet for ikke at kunne optage urenheden (jf. Mark 7,4).

Så for at være på den sikre side valgte mange jøder på Jesu tid at købe stentøj. Så var man en tak mere sikker på at holde loven helt rigtigt. Samtidig holdt de op med at importere fint glaseret græsk-

Ny type af service kom på bordet

▲ Stentøj af forskellig slags fundet under udgravninger i Jerusalem, Yodfat og Gamla. Arkæologer og historikere diskuterer stadig, hvad de forskellige bægre præcist blev brugt til. Det lille bæger/kande (nr. 2) blev måske brugt til at udmåle den mængde vand, der skulle bruges til at vaske hænderne med (jf. Matt 15,2). De store kopper i midten (nr. 3 og 4) kaldes også for "målebægre", men der er ikke enighed om, hvad de skulle udmåle. Foto: Morten Hørning Jensen.

◀ Et af de mest særegne fund af stentøj er disse store drejede stenkar til vand. Efter al sandsynlighed var det kar som dette, vi læser om i Joh 2,6 i forbindelse med brylluppet i Kana: "Der var dér seks vandkar af sten; de stod der efter jødernes regler for renselse og rummede hver to til tre spande". Foto: Morten Hørning Jensen.

Den hotteste mode inden for service var rødglaseret lertøj som eksemplet herunder. Det var ikke blot imponerende at se på, men også meget slankt og flot produceret. Men af en eller anden grund ophørte importen pludselig i vores periode. Foto: © Koren Miki, Israel Antiquities Authority. ▼

romersk lertøj. Præcis i denne periode ophører fundene af importeret lertøj brat.

De to ting lagt sammen kan næppe være tilfældigt. Hvis man kom ind i et hus på Jesu tid, ville man alene på bestikket kunne se, om det var beboet af fromme jøder. Serveres der med det internationalt anerkendte græsk-romerske lertøj eller med det lokalt producerede stentøj?

2: RENSENDE BADE

En anden ting, der kendetegner det arkæologiske materiale i denne periode, er specielle renselsesbade med trapper (*miqva'ot*). Den seneste optælling afslører, at vi nu kender til over 850 af slagsen. Alene i Jerusalem er der fundet 170.

Det interessante er, at mens brugen af stentøj ikke er foreskrevet i Moseloven, så påbyder loven renselse i vand (f.eks. 3 Mos 8,6; 14,8-9; 15,5-27; 16,4.24-28; 17,15; 22,6). Hvorfor finder vi så ikke renselsesbade fra tidligere perioder? Det er der to gode forklaringer på.

Den ene er, at Moseloven ikke siger noget om, at man skal "neddykke" sig. Man kunne nøjes med at hælde vand over sig og så blive ren. Nu blev det vigtigt at neddykke hele kroppen i vand for at være på den sikre side. Det krævede en ny type installation, og dermed opstod renselsesbadet. Vi finder måske i øvrigt et ekko af dette problem i Peters diskussion med Jesus om, hvor vidt det er nok at vaske fødderne og ikke også hænder og hoved (Joh 13,9).

En anden forklaring er, at der i denne periode skete et flyt af renhedskravet for præster og byen Jerusalem til almindelige jøder og deres hverdag overalt. Det vil sige: Tidligere var renhedsritualerne primært begrænset til præsterne og til besøg i templet. Nu opstod der en iver i folket for at tage Jerusalems hellighed med hjem, så at sige. Man ønskede at omgive sig med den renhed, der før kun var til stede i templet.

Derfor fik man brug for daglige bade i sit private hjem, når man arbejdede på marken (så maden kunne holdes hellig og ren), og når man besøgte et gravsted. Og det er netop disse steder, at vi finder renselsesbadene: I hjemmene, ved siden af marker og ved gravpladser foruden altså også for foden af tempelpladsen og i synagoger. →

3: FROM KUNST

"Du må ikke lave dig noget gudebillede", lyder et af de ti bud (2 Mos 20,4). Men hvad betyder det i praksis? Er det bare billeder af guder, der er forbudt, eller må man slet ikke afbilde nogen former for dyr og mennesker? Dette så jøderne meget forskellig på igennem perioderne – undtagen i tiden omkring Jesu fødsel!

Mens man både før og efter godt kunne lave billeder af dyr og mennesker på mønter og mosaikgulve, så tolkede jøderne på Jesu tid dette bud uhørt strengt. Mønterne blev rensset for portrætter. Mosaikgulvene måtte tage til takke med geometriske mønstre. Vægkunsten blev indskrænket til farvede paneler. Selv olielamperne, der normalt var tungt læsset med udsmykning, fik glatte overflader. Kun plantemotiver overlevede udrensningen, med ganske få undtagelser for den syvarmede lysestage (se bagsiden).

Faktisk findes der en helt særlig olielampe, der har fået

navnet "den herodianske". Ikke fordi Herodes var ophavsmanden til den, men fordi den kun er fundet i arkæologiske lag, der er fra perioden omkring vores tidsregnings begyndelse. Den er kendetegnet ved at være helt glat og ren, uden nogen form for udsmykning. Så var man på den sikre side!

Der var kun én undtagelse, når det gjaldt modviljen mod billeder af dyr og mennesker: den sølvdenar, man brugte til at betale tempelskatten med. Der blev man ved med at bruge græsk-romerske mønter med kejsere og guddomme på. Enten måtte jøderne ikke præge sølv- eller guldmonter, eller også ønskede tempelmynighederne kun at få betaling i den mest sikre valuta. Det var derfor, Jesus kunne bede om kejserens mønt på tempelpladsen (Mark 12,15). Da jøderne indledte krigen mod Rom i år 66, begyndte de da også med det samme at præge deres egne sølvdenarer uden kejserens billede på. →

Religiøse renselsesbade sikrede fuld renhed

Dette renselsesbad på Masada skabte store overskrifter, da Yigal Yadin fandt det under sine udgravninger i 1960'erne. Selv ultra-ortodokse jøder fra Jerusalem kom på besøg for at se fundet. Foto: Morten Hørning Jensen. ►

▲ Renselsesbadet her er fundet i Qumran. Det er ét af de største, vi kender til og viser, hvor nøje essæersamfundet dér tog forskrifterne om renhed. Foto: Morten Hørning Jensen.

Syd for templet i Jerusalem er der fundet ca. 60 renselsesbade. Selvom det var muligt at rense sig i Siloadammen i Davidsbyen, så følte mange jøder, at det var nødvendigt at sikkerhedsrense sig en sidste gang lige inden man gik ind i templets yderste forgård, hvis man nu skulle være kommet i berøring med noget urent på vejen, som et dødt insekt eller en hedning. Foto: Morten Hørning Jensen. ▼

Mosaikgulvene afslører religiøse hensyn

▲ Selvom den græsk-romerske kunst i denne periode var fyldt med figurativ kunst af dyr, mennesker og guder, så finder vi i jødisk udsmykning af gulve og vægge så godt som uden undtagelse alene geometriske mønstre eller plantemotiver. Her ser vi en del af et rigmandshus i Jerusalem fra Jesu tid med et geometrisk mosaikgulv og interiør af sten. Foto: Morten Hørning Jensen.

▲ For et par år siden gjorde en israelsk arkæolog et flot fund af et mosaikgulv under udgravning af en synagoge i Galilæa fra det 3. århundrede e.Kr. Nu forholdt jøderne sig pludselig helt anderledes til billedforbudet. Derfor kunne synagogens gulv bruges til at fortælle bibelhistorie med. Mon ikke kæmpen skulle være Goliat? Foto: Morten Hørning Jensen.

Mønterne var religiøse

◀ De romerske statholdere i Judæa undgik generelt at provokere jødernes religiøse følelser ved f.eks. at præge deres mønter med traditionelle romerske symboler. Pilatus var dog den 'strålende' undtagelse. Hans mønt her viser en såkaldt "lituus", der var den stav, de romerske præster brugte i templerne. © David Hendin.

Uvist af hvilken grund prægede jøderne aldrig sølvmonter. Når den årlige tempelskat skulle betales, skete det derfor med græsk-romerske sølvdenarer, der afbilledede både guder og kejsere, her er det kejser Nero. Derfor var "kejserens mønt" tilgængelig på tempelpladsen, da Jesus bliver spurgt, om det er tilladt at betale skat til ham; et spørgsmål, der nok ikke gik på skattetryk alene, men også på, om det overhovedet var religiøst tilladt at tage en sådan mønt i sin hånd. Foto: © David Hendin. ►

◀ Da jøderne indledte oprøret i år 66 mod Rom, begyndte de med det samme at præge deres egne sølvmonter, der stolt og bevidst kommunikerede deres nationale og religiøse stolthed. Denne mønt læser: "En shekel fra Israel – år 1". En ny tid var begyndt! Derudover afbilledes to tilladte symboler, der begge var forbundet med templet: et alterbæger og granatæbler. Foto: © David Hendin.

4: HELLIGE OLIELAMPER

Endnu en overraskelse ventede i øvrigt arkæologerne, da de gav sig til at undersøge de "herodianske olielamper", der er fundet i Galilæa. Ved at gennemlyse dem med særlige røntgenstråler kan man afsløre lerets kemiske profil og dermed sige,

hvilken egn det stammer fra. Det viser sig, at langt hovedparten af disse lamper blev fabrikeret i Jerusalem.

Så ikke nok med at jøder i Galilæa fik deres lys fra den glatte, udekorede herodianske olielampe; den skulle også være importeret fra den hellige by, Jerusa-

lem. En nærliggende forklaring er, at de på den måde søgte at tage "lyset fra tempellet" med sig hjem.

TILBAGE TIL NORMALEN

En arkæologisk tidsrejse i hælene på denne yderst spændende og "mærkelige" periode afslører altså, hvordan Israel på Jesu tid var ramt af et veritabelt "renhedsudbrud". Aldrig før, og måske aldrig siden, var det jødiske folk så optaget af at holde loven og skille sig ud fra andre folkeslag. Efter år 135 holdt man op med at bruge service af sten. Brugen af renselsesbade faldt også dramatisk, ligesom billeder af både dyr og mennesker fandt vej ind i kunsten igen.

Dette "renhedsudbrud" var ikke alene baggrunden for de mange diskussioner, Jesus endte i, som vi skal se i næste artikel, men også for den "håbløse krig" jøderne indledte i år 66 mod datidens supermagt, Romerriget. —■

En "kedelig" olielampe blev populær

◀ I udgravninger fra før templets fald i år 70 finder vi en meget enkel olielampe, den såkaldte "herodianske olielampe". Den er kendetegnet ved at være helt glat. På den måde var jøderne helt sikre på ikke at bryde billedforbudet. Analyser af lersammensætningen af herodianske olielamper fundet i Galilæa viser i øvrigt, at jøderne i denne periode importerede dem fra Jerusalem. På den måde kunne man hver aften tænde lys i sit hjem fra den hellige by. Foto: Morten Hørning Jensen.

Hvorfor opførte jøderne sig anderledes?

Mens der ikke er tvivl om, at jøderne i denne periode opførte sig anderledes og skilte sig meget tydeligt ud fra andre folkeslag, så diskuterer forskere, hvad de ville sige med det. Groft sagt kan man dele svarene i to bunker. Nogle mener, at jøderne ønskede at afgrænse sig over for hedningerne. De var altså nationalt eller politisk inspireret. Andre mener derimod, at jøderne var grebet af en iver efter at stå rene over for Gud. De var altså religiøst eller teologisk inspireret. Begge tolkninger rummer noget rigtigt i sig. Det synes svært at tolke summen af disse forandringer uden at godtage en ægte, genuin jagt på fromhed over for Gud. Samtidig hang tingene i denne periode tæt sammen, så en ret gudsdyrkelse betød samtidig, at man skilte sig ud fra omgivelserne og de ikke-jødiske folkeslag (jf. f.eks. ApG 11,3).

HISTORISK OG ARKÆOLOGISK SIDELYS PÅ BIBELEN

Artikelserie | Personer Jesus mødte [4]

FATTIGE RIGE SPEDALSKE KLOGE KVINDER HERSKERE UDSTØDTE HEDNINGER ARBEJDERE DISCIPLE PRÆSTER

FARISÆERE

Jesus var på kollisionskurs med farisæernes lovtolkning

Af Morten Hørning Jensen, lektor på Menighedsfakultetet og redaktør af TEL

Ingen fik så hård en medfart af Jesus som farisæerne. I stærke vendinger gjorde han op med deres forsøg på at bruge loven som en grænse mod svage og til at hævde sig selv med. Derved tændte Jesus et håb i mørket for de brudte og urene.

KONFLIKT PÅ KONFLIKT

Vi skal ikke læse mange vers i evangelierne, før idyllen krakelerer. Så populær som Jesus var blandt folket, så upopulær var han blandt folkets ledere og de forskellige grupperinger.

Særligt én gruppe var Jesus på kollisionskurs med: farisæerne. De hårdeste ord fra Jesus i evangelierne falder netop mod dem, som i hans 've-råb' over dem.

Det er i grunden overraskende, for på mange måder lignede Jesus farisæerne! Som dem var han lovkyndig (Matt 22,35-40), havde disciple omkring sig og troede på de dødes opstandelse (Joh 11,23-25). Jesus blev ligefrem tiltalt "rabbi" (Mark 9,5; Joh 1,38; 3,2), og han modtog indtil flere invitationer fra ledende farisæere, der ønskede at finde ud af mere om ham (Luk 7,36; 11,37; 14,1).

Helt naturligt var Jesus derfor en magnet for farisæerne. Måske var der i begyndelsen et håb om, at han ville være en allieret i den dobbelte kamp for at skille jøderne ud fra hedningerne nationalt og rense dem over for Gud religiøst.

Hvorfor kom det ikke til at gå sådan? Hvorfor var Jesus så stor en trussel mod farisæernes stort anlagte projekt, at nogle af dem hurtigt beslutter sig for at få ham slået ihjel (Mark 3,6)?

GRÆNSEOVERSKRIDELSER

Svaret er enkelt og omfattende: Jesus delte ikke farisæernes stærke iver for at bruge loven til at skabe renhedsgrænser mellem mennesker på det vandrette plan, ligesom han på det lodrette plan ikke tog lovoverholdelse eller ydre renhed som en forudsætning for at få del i nærværet fra Guds rige.

I forsøget på at efterfølge lovens bud søgte farisæerne med deres lovtolkning at gøre det tydeligt og klart, hvordan man ved bestemte ydre handlinger kunne blive såvel ren som retfærdig. I særlig grad lagde farisæerne vægt på måltidsfællesskabet. Her gjorde de det tydeligt, hvem der levede i renhed og kunne deltage i måltiderne, og hvem, der ikke gjorde.

Den måde, Jesus derimod tolkede loven på, var i ordets egentlige forstand "grænseoverskridende" for farisæerne.

På det vandrette plan spiste han med toldere og syndere til farisæernes store forbløffelse (Mark 2,16; Luk 5,30 og mange andre steder). Han undlod heller ikke at røre ved syge (f.eks. Mark 1,41) for slet ikke at tale om lig, der var en af de største kilder til urenhed (jf. 3 Mos 19,11-19). Der står en stank af lig omkring Jesus (Mark 5,41; Luk 7,14; Joh 11,39).

Selvfolgelig kunne Jesus heller ikke holde sig fra hedninger. Første gang er, da han besøger gerasenernes land i Dekapolis. Her møder han en person, der er uren i tredje potens. Manden er: (a) hedning, (b) besat af en hær af dæmoner og (c) bor i urene gravhuler. Der findes stort set ikke en lov, der tager højde for en så grell situation. Alligevel kommer Jesus i berøring med ham (Mark 5,1-20).

Oven i dette grænseoverskridende brud med lovens sikkerhedsadskillelse både mellem jøder og hedninger og mellem jøder og urene jøder, kommer også Jesu 'fumlerier' med lovens lodrette, religiøse side. Jesus provokerer farisæerne (og andre jøder med dem) til det yderste, da han tiltager sig myndighed til at tilgive mennesker deres synder. "Hvad er det dog, han siger?", udbød de lamslået, da han havde tilgivet den lamme mand i Kapernaum. "Han spotter Gud. Hvem kan tilgive synder andre end én, nemlig Gud?" (Mark 2,7). →

Til sammenligning ser vi her en romersk olielampe fra samme periode (det første århundrede). Den er fundet i Cæsarea ved Havet og afbilder en offerscene i et græsk-romersk tempel. Foto: © Meidad Suchowski, Israel Antiquities Authority. ►